

Одесса: Тип. А. Шульце. С. XLIII-LXXX.

6. Тупчієнко, М. П. (2008). Музеезнавчі аспекти археологічної спадщини В. М. Ястребова. *Український музей при навчальному закладі: історія і сучасність: Матеріали обласної науково-методичної конференції*. Кіровоградський обл. ін-т післядипломної пед. освіти ім. В. Сухомлинського; ред.: Л. А. Гайда. Кіровоград. С. 109 – 117.

7. Устав Императорского Одесского общества истории и древностей: [утвержден 7 июля 1873 г.]. (1873). Одесса: Гор. тип. С. 1–3.

8. Федорова, Л. Д. (2013) З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870–1910-і рр. К.: Інститут історії України НАН України. С. 223.

9. Ястребов, В. Н. (1887). Сведения об археологической коллекции при Елисаветградском земском реальном училище. *Сборник Херсонского земства*. № 2. С. 17-24.

10. Ястребов, В. Н. (1889). Архив крепости св. Елисаветы. *Записки императорского Одесского общества истории и древности*. Т. XV. Одесса. С. 548–593.

11. Ястребов, В. (1889). Об археологической карте Херсонской губернии. *Сборник херсонского земства*. № 3. Херсон. С. 63-67.

12. Ястребов, В. (1892). Курганы и городища Херсонского края. *Новороссийский календарь*. Одесса. С. 63-80.

13. Ястребов, В. (1894). Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии. *Записки Императорского Одесского Общества Истории и Древностей*. Т. XVII. Одесса: Экономическая типография и литография. С. 63–176.

Микола ТУПЧІЄНКО

ORCID: 0000-0002-7076-4861

Наталія БІБІК

Анастасія АДАМЕНКО

**КУРГАННИЙ ПОХОВАЛЬНИЙ ОБРЯД
БАБИНСЬКОЇ ТА САБАТИНІВСЬКОЇ КУЛЬТУР У ВЕРХНЬОМУ
ПОІНГУЛІ**

**BURIAL MOUND RITES BABYNSKA AND SABATYNYVSKA CULTURES
IN THE UPPER POINGUL**

Історіографічний аналіз опублікованих досліджень заключного етапу середньої-пізньої бронзи дозволив виділити три умовні групи праць: 1) праці, присвячені загальним теоретичним проблемам вивчення культур цієї доби;

2) наукові дослідження, присвячені пам'яткам Поінгулля; 3) дослідження безпосередньо пам'яток Верхнього Інгулу. В процесі історіографічного аналізу було виявлено нерівномірність дослідження поховального обряду археологічних культур зазначеного періоду в широтному та меридіальному вимірах, що викликає потребу детального вивчення пам'яток Верхнього Інгулу.

2. Дослідження ґрунтувалося на дотриманні 3-х базових принципів наукового пошуку, а також використанні загальнонаукових та спеціальних історичних та археологічних методів дослідження. Серед останніх варто виділити порівняльно-типологічний, стратиграфічний і картографічний методи, які були базовими у процесі дослідження топографії, стратиграфії курганів, варіативності поховального обряду культур заключного етапу середньої–пізньої бронзи в басейні Верхнього Інгулу.

Дослідження проведено із залученням 4-х груп джерел, а саме: 1) матеріали картографії; 2) архівні матеріали – звіти археологічних експедицій за 1988-1994, 2009, 2010 рр.; 3) опубліковані джерела – статті відповідної тематики за авторством О.Шапошнікової, А. Ніколової, О. Орлика, М. Тупчієнка; 4) матеріали довідкового та бібліографічного характеру. Використання широкого кола джерел обумовило об'єктивний і всебічний аналіз означеної теми, розкрити її зміст.

3. Порівнюючи топографію та планіграфію поховань заключного етапу середньої–пізньої бронзи, можемо констатувати, що для ККБ (культурного кола Бабино) і СК (сабатинівської культури) характерний вибір розташування поховань в уже існуючих курганах попереднього часу, розташованих на вододілах. Водночас спостерігаються зміни в планіграфії розташування поховань обох культур межах одного кургану. Якщо для ККБ домінантним є південний сектор кургану, то для поховань СК поряд з південним сектором стають характерними поховання в центральному секторі, а також винесені за межі курганного насипу. Крім того, простежується аналогія розташувань поховань з підбоями ККБ камерами до центру насипу з розташуванням поховань попередньої катакомбної культур.

4. Аналізуючи типи поховальних споруд ККБ у Верхньому Поінгуллі нам вдалося виявити 4 із 6 типів споруд, притаманних похованням цього кола: 1) прості ями; 2) ями з підбоєм, 3) дерев'яна скриня; 4) колода. З яких найбільш поширеними виявилися прості ями (45,5%), тоді як могили з підбоями займали другу позицію (36,4 %) і можна вважати унікальними для регіону поховання в дерев'яній скрині і колоді. При цьому варто відзначити певну аналогію в розташуванні споруд з підбоями, конструкцію підбоїв зі сходиною, формою підбою із аналогічними спорудами попередньої катакомбної культури. Водночас, поєднання поховальних споруд різних типів, що притаманні окремим локальним групам, в даному регіоні може пояснюватися перетином ареалів існування бабинських культурних угруповань на межі степу й лісостепу. Положення скелетів визначаються 3-ма основними позами: 1) скорчено на лівому боці (домінують); 2) скорчено на правому боці

(поодинокі); 3) випростано на спині (одне). Для перших двох випадків характерне положення п'ястей рук перед обличчям, але у двох випадках зафіксоване положення притаманне більш раннім культурам (пізньо-ямній, катакомбній) – одна рука з невеликим згином у лікті витягнута вздовж тулуба, а друга зігнута під кутом і спрямована до першої. Не притаманне ККБ витягнуте положення також було характерним для пізньокатакомбного часу.

Стосовно орієнтації черепом, то абсолютно домінує східна орієнтація (36,4 %) з варіаціями на південний схід (27,3 %) і північний схід (18,2 %). На відмінну від поховань катакомбної культури для поховального обряду ККБ регіону характерні винятково одиночні поховання із значним (13,6 %) відсотком дитячих. Що стосується супровідного інвентаря, то він не визначається розмаїттям: посуд, характерні 1–2 –дірчасті кістяні пряжки, жертвна їжа і виняткове фаянсове намисто.

Подібно до поховань ККБ поховання СК впущені в кургани попередніх епох без досипок. Поховальні споруди визначаються 3-ма типами: 1) прості ями – домінують (40; 85,1 %) із кам'яним і дерев'яним перекриттям; 2) ями з підбоєм (4,2 %) – конструктивно і плані графічно близькі підбоям ККБ; 3) кам'яний ящик (5 п.). Дно поховальних споруд вкривала підстилка з кори, а іноді посипка крейдою (4 п.), що їх зближує з поховальним обрядом ККБ. Схожим також є положення померлих – поза адорації з п'ястями перед обличчям переважно на лівому (29; 61,7 %) або правому боці (11; 23,4 %). Для поховань СК, подібно до поховального обряду ККБ регіону, характерні індивідуальні поховання із значним відсотком дитячих (17%). Поховання в абсолютній більшості були безінвентарними або ж супроводжувалися ліпним посудом, астрагалами. Бідність інвентарю може мати два пояснення: 1) низьким соціальним статусом померлих; 2) особливістю поховального обряду на цій території, який не передбачав використання багатого супровідного інвентарю.

5. Основні групи супровідного матеріалу – посуд, елементи вбрання, амулети-астрагали, кістки жертвних тварин у обох культур майже співпадають. На відміну від ККБ, у похованнях СК збільшується кількість посуду і зникають кістяні пряжки. Положення посуду – перед обличчям (16; 80,0 %) має аналогії з ККБ. Зрідка посуд ставили перед небіжчиком (2; 10,0 %) та в ногах (2; 10,0 %), що не характерно для ККБ.

6. Оскільки поховальний ритуал представляє собою фрагменти специфічного у семіотичному розумінні виду тексту, структурні елементи якого виступають знаками соціальної, етнокультурної, релігійної ідентифікації небіжчика, і можуть динамічно змінюватися в межах культурного тексту. Відповідно розміри поховальної споруди й поховальний інвентар постають індикаторами соціальної позиції суспільних груп або соціальної ролі померлого у суспільстві. Це дозволяє здійснити реконструкцію соціального статусу та суспільної позиції похованих.

У досліджених похованнях ККБ та СК виразно простежується диференціація за розмірами та складністю поховальних споруд й складу

супровідного інвентаря, що дозволило, спираючись на роботи В. Отроценка, С. Пустовалова, С. Санжарова, В. Циміданова, провести соціальний аналіз курганних поховань Верхнього Поінгулля за групами: вожді (голови сімейних кланів), воїни, служителі культу, звичайні общинники.

Базуючись на визначенні розмірів трудових затрат, можна виділити два поховання знаті II–III (9,1%) ККБ – в дерев'яній скрині і колоді, що супроводжувалися м'ясною жертвовною їжею. Тоді як до поховань жрецтва можна віднести два поховання з астрагалом-амулетом на шийних хребцях та поховання в луб'яному коробі з дерев'яною посудиною, кістяними стержнями й грудинкою молодої тварини з Сугоклеїської Могили (п. 15; п. 21).

Спірною є проблема виділення поховань воїнів (7 п.), оскільки їх ознака – кістяні пряжки не має однозначної соціальної інтерпретації як воїнської ознаки серед дослідників. Врешті 50 % безінвентарних поховань могло належати рядовому повноправному населенню.

На відміну від суспільства ККБ серед сабатинівського населення за поховальним обрядом можемо виділити голів сімейних кланів в кам'яних ящиках, що супроводжувалися ліпним посудом.

Другою групою є служителі культів, що супроводжувалися астрагалами та потужним кам'яним закладом (п. 2, к. 20 КГ Лозуватка VI), а також поховання, що супроводжувалося лискованим 2-ручним кубком з числовою календарною символікою.

Врешті третя група – рядові общинники, представлена більшістю безінвентарних та тих, що супроводжувалися стандартним набором (переважно ліпний посуд) з дотриманням поховальних традицій, притаманних цій культурі.

Відповідно, порівняно з попереднім періодом соціальна структура сабатинівців за курганним поховальним обрядом дещо спрощується, а саме зникають знатні поховання, натомість простежуються поховання глав сімейних кланів.